

BRUTUS MIHÁLY, BÁTHORY ISTVÁN UDVARI TÖRTÉNETÍRÓJA.

Egy negyedszázad előtt a M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága, dicső emlékezetű előadóját Toldy Ferenczet megbízta, hogy Báthory István classicus tollú udvari történetírójának, az olasz Brutus Mihálynak, a nagy király megbízásából készült történeti munkáját, mely közel három századon keresztül kéziratban lappangott, közrebocsássa.

Az 1863-ban megjelent első kötet élén,¹⁾ Toldy Ferencz, az ő megszokott alaposágával és széleskörű irodalmi apparátusával, adta a szerző viszontagság teljes életpályájának ismertetését.

Előadásában mindazáltal több kérdést megoldatlanul kellett hagynia, a melyekre most világosságot deríthetünk a lengyelországi királyi udvarnál működő pápai nuntiusok jelentései nyomán, melyeket a vatikáni levéltár őriz.

I.

Brutus pályájának kezdetéről csak annyit tudunk ekkorig, hogy 1517-ben Velenczében született és Paduában tanult. De életírójának sejtelve sem volt arról, hogy kora ifjúságában sz. Agoston szerzetébe lépett, ennek velencei zárdájában sok esztendő t töltött, a fogadalmakat letette, hittudományi tanfolyamát elvégezte és szerpappá szenteltetett föl; majd a szerzetesi élet szigorával nem tudván megbarátkozni, a szent-széknél kieszközölte a fölmentést fogadalmaitól. Ekkor a tanári pályán keresett alkalmazást.

¹⁾ Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar históriája 1490—1552. A m. k. egyetemi könyvtár kéziratából, a szerző életével közli Toldy Ferencz. Első kötet. II. Ulászló országlása. (Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága. Második osztály. Írók. Tizenkettedik kötet. Budapest. 1863. CIX. és 461. l.) A második és harmadik kötet 1867. és 1877-ben jelent meg.

Az életrát kiemeli, hogy »nem tudni mi okból« kénytelen lévén hazáját elhagyni, majdnem teljes életét külföldön töltötte.

Ezen ok vallási irányában rejlett. Azokhoz csatlakozott, kik a német reformátorok példájára, Olaszországban is az egyház tanai és intézményei ellen állást foglaltak. Magára vonta az inquisitio üldözését, és ez elől menekült. Alsó-Olaszországban Otrantóba jutott, melynek érseke szintén meghasonlott volt a kath. egyházzal. Ahoz csatlakozott. Utóbb külföldre vándorolva, kalandor életet folytatott. Három helyen házasodott meg és mindegyik nejétől gyermekei voltak. ¹⁾

Irodalmi munkássága által hírnévre jutván, 1573-ban Báthory István erdélyi fejedelem által Erdélybe hivatott meg, majd három évvel utóbb urát Lengyelországba kísérte.

Mint leveleiből tudjuk, eredetileg azt a megbízást kapta, hogy Magyarország teljes történetét írja meg, a legrégebb időktől saját koráig. De a munka, melyet maga után hagyott, II. Ulászló uralkodásának eseményeivel kezdődik.

Ezt megfejtéi Báthory István elhatározásának módosulása. A nuntiusi jelentésekből tudjuk, hogy a lengyel király egyenesen azzal bízta meg historiografusát, hogy *Bonfin munkáját folytassa.* ²⁾ Tudjuk azt is, hogy a legfőbb súlyt a mohácsi vést követő időszak történetére helyezte. Azon óhajlás vezérlé, hogy Zsámbokinak, I. Ferdinánd udvari történetírójának dolgozataival szemben, igazságot szolgáltatasson János király emlékének, ki iránt ezzel hálájának adóját lerózza, és a nemzeti párt politikájának jogosultságát bebizonyítsa. ³⁾

II.

Brutus a lengyel királyi udvarnál előkelő helyet foglalt el. Világi ember gyanánt viselte magát évek óta; senkinek sem volt tudomása szerzetesi előéletéről. Ellenben egyházellenes nézeteit legkevésbé sem titkolta el. De emiatt most már egy haja szála sem görbülhetett meg.

¹⁾ Mindezt a pápai nuntius 1581. febr. 28-án, márcz. 30-án és 1583. ápril 23-án Krakkóból a pápai államtitkárhoz írt jelentéseiben beszéli el.

²⁾ »Continuare dove ha lasciato il Bonfinio nell' historia d' Ungheria.«

³⁾ »Di non lasciar opprimere la versità dalle bugie del Sambuco et dimostrare principalmente che il Re Giovanni era vero Re; al che si conforma la Maesta' Sua dicendo, che le conventioni dei Re d' Ungheria non puotero pregnidicare alla libera elettione . . .« Az 1583. február 22-iki jelentés. És 1583. ápril 23-án írja Brutusról, hogy feladta »senior l' historia del Re Giovanni d' Ungaria, al quale come a suo Signore questo Re vuol dare questo segno di gratitudine.«

Báthory István jellemének kiváló vonása és sikereinek egyik tényezője: a vallásos lángbuzgalom frigyestülése a legszélsőbb határokig menő türelemmel. A jezsuitáknak e korban alig volt oly nagy tisztelője és bőkezű pártfogója, mint ő; és mégis udvaránál előkelő helye volt a hitehagyott Dudics András püspöknek, Blandratának, az unitáriusok apostolának, valamint az ő pártfogása alatt egy egész kis colonia alakult előkelő és tudós olaszokból, kik mert eretnek tanokhoz szíttottak, hazájukból kivándorolni kényszerültek.

De a király, bár távolállott az üldözéstől, az erőszakos eszközöktől: nem mulasztotta el az erkölcsi hatás eszközeit fölhasználni, hogy példájának és a felvilágosító, meggyőző eszmecezerének hatalmát érvényesítse, hogy az elidegenedett szellemeket az egyházzal kiengesztelje. Igyekezeteit számos esetben jutalmazta siker.

Brutus sem szabadult hatása alól.

Az 1581-ik év elején megjelent a pápai nuntius előtt és föltárta előtte multját, lelkének állapotját és azon óhaját, hogy az egyházzal kibékülendő, a nuntius kezébe leteszi a kath. litvallást. De emellett az volt a kívánsága, hogy mint világi pap, az udvarnál maradhasson, ne kelljen a szerzetbe visszatérnie, és ezért fogadalmaitól fölmentést nyerjen.

A nuntius örömmel fogadta e közlést. Az olasz történetíró megtérését a haladó életkor és a lelkiismeret intelmeinek hatása, de emellett a király példájának és a saját előzékeny modorának eredménye gyanánt fogta föl. Míg tehát Brutust buzdította, hogy szándékát valósítsa, valamint a királyt is fölkérte, hogy ez irányban reá befolyását érvényesítse: ugyanakkor hathatósan ajánlotta a pápának, részesítse őt minden lehetséges kedvezésben, hogy így »ezt a lelket meg lehessen megmenteni.« Javaslatának támogatására azon reménységét fejezte ki, hogy Brutus által talán meg lehet nyerni az ő legjobb barátját, Dudicsot, ki szintén megbánta már tettét. »Ha kérlelhetetlen szigort alkalmazunk irányokban, — úgy mond — az egyháznak még nagyobb ellenségeivé tesszük őket. Szelid eljárással megnyerhetünk másokat is,« például felhozta Provana Prosperót, a dúsgazdag olasz eretneket, ki belefáradva a küzdelmekbe, vissza óhajtott térni Velenczébe, hogy nyugodtan végezhesse be ott napjait. »Nagy bölcseségre mutatna — teszi hozzá — ha szeretettel fölkarolva ezen tékozló fiukat, engedenék valamin az inquisitio és a kánonok szigorából.«¹⁾

És csakugyan a következő hetekben Brutus — ki az őszinte bűnbánat jeleit adta — maga ajánlotta föl közreműködését Dudics és Provana megtérítésére.

1) Az 1581. február 28-iki jelentés.

Brutus elhatározása nagy örömmel töltötte el a lengyelországi katolikusokat, első sorban a királyt, ki a nuntius javaslataira nem elégedett meg azzal, hogy szavakban fejezte ki meglegedését; hanem az udvari történetíró évdíját is fölemelte. ¹⁾

A király és a nuntius illetén magatartása által megnyugtatta, Brutus egyelőre titkon, letette a kath. hitvallást a nuntius kezeibe, míg az ünnepélyes visszalépést az egyházba a dispensatio megérkezéséig elhalasztotta. ²⁾ Nehány hónap mulva megjött a pápai bréve, mely Brutust a szerzetesi fogadalmaktól dispensálta.

De időközben az ingatag olasz író megváltoztatta nézeteit és szándékait. Bár a pápai irat megérkezéséről tudósíttatott, annak átvételére nem jelentkezett és megtérésének ünnepélyes szentesítésére nem gondolt. A nuntius, ki ekkor a királylyal Varsóban tartózkodott, arra kérte Báthoryt, hogy hívassa őt udvarához, mit az készséggel megígért; említvén, hogy arra más oka is van, meg akarván győződni arról, hogy magyar történelmi munkájában mennyire haladott.

Brutus nem jött Varsóba.

A következő (1583.) év elején a nuntius tette át székhelyét Krakkóba. Ekkor meglátogatta őt Brutus. Mentegetődözött kése delmezése miatt, és tiszteletteljesen emlékezett meg a pápáról. De a mint a nuntius a brévét és a megtérést szóba hozta, kitérőleg nyilatkozott; majd a nuntius határozott kérdésére azt válaszolta hogy más alkalommal fogja ezen ügyet vele megbeszélni.

A király már előbb azon véleményét fejezte ki a nuntius előtt, hogy Brutus megtérésére kevés reményt táplál.

Brutus nem jött többé a nuntiushoz. Közös ismerőseik által küldött neki ugyan időnként üdvözlő üzeneteket és Olaszországból érkezett újság-leveleket; de a megtérésre nem mutatott többé hajlandóságot, sőt újból a kath. egyház tanításait kezdette ostromolni és másokat is elvonni igyekezett a kath. egyháztól. ³⁾

III.

Brutus történelmi munkájának kidolgozásán oly serényen foglalkozott, hogy 1580-ban készen állott tizenkét könyv, melyekben Báthory Istvánnak erdélyi fejedelemmé választatásáig jutott el. A következő éveket az átdolgozásnak és simításnak szentelte.

A királynak természetszerűen az volt óhajta, hogy a munka mielőbb napvilágot lásson.

¹⁾ Az 1581. márczius 31-iki jelentés.

²⁾ Ezt egy későbbi, 1583. ápril 23-ikán kelt jelentés, mint rég megtörtént dolgot beszéli el.

³⁾ A nuntius 1583. február 22. és márczius 23-iki jelentései.

Brutus levelezéseiben és e kor egyéb emlékeiben semmi nyoma annak, hogy a kinyomatás iránt intézkedés történt volna.

Nem csekély volt tehát e sorok írójának meglepetése, mely a vatikáni levéltárban érte, mikor a lengyelországi pápai nuntiatúra 1585-ik évi irományai között egy nyomtatványt pillantott meg, mely a következő címet viseli:

Jo. Michaelis Bruti Ungaricarum Rerum Liber primus.

Ez egy folio levél, mely felső részén izléssel rajzolt lapdíszet tüntet föl, középen a Báthoryak három fogat ábrázoló címerével. A szöveg kezdőbetűje (**L**) ékesen van metszve, annak közepén újra előfordul az említett címer. A levél első lapja 28, másik lapja 39 sor nyomtatott szöveget tartalmaz.

Nem merülhet föl aziránt kétség, hogy egy nyomtatvány-minta áll előttünk, melyet a király rendeletére a krakkói nyomda bemutatott.

Az kétségtelenné teszi, hogy Báthory István meg akarta kezdetni a nyomtatást és állásához illő díszszel kívánta a könyvet kiállíttatni.

Bizonyára ő maga volt az, ki örömmel és büszkeséggel adta át a próba-nyomat egy példányát a pápai nuntiusnak, ki érdeemesnek találta azt, arra, hogy hivatalos jelentése kapcsán, Rómába küldje.

Mínthogy a nyomtatot az 1585-ik évi irományok között találjuk, valószínű, hogy ezen esztendőben készült.

Azt, hogy miért nem hajthatta végre a király szándékát és miért nem nyomtatott ki a könyv: megmagyarázza a nyomtatott levélnek összevetése Brutus ránk maradt kéziratával, mely egészen máskép kezdődik, mint amaz és a nyomtatott részletet az elbeszélés folyamában, sokféleképp átváltoztatva, tartalmazza.¹⁾

Brutus tehát nem volt megelégedve munkájával és még egy ízben átdolgozta.

Írói ambíciója meg fosztotta attól a dicsőségtől, hogy munkáját a nagy király bocsássa közre; de egyszersmind azon nem csekélyebb dicsőség osztályosává tette, hogy kéziratát három század múltával hozták napvilágra.

FRANKÓI VILMOS.

1) A Toldy-féle kiadás 16—20 lapjain.